

Wyrok z 31 stycznia 2001 r., P 4/99
DZIEDZICZENIE GOSPODARSTW ROLNYCH

Rodzaj postępowania: kontrola abstrakcyjna; pytanie prawne sądu Inicjatorzy: Rzecznik Praw Obywatelskich; Sądy Rejonowe w Olsztynie, Kędzierzynie-Koźlu i Włocławku	Skład orzekający: pełny skład	Zdania odrębne: 0
--	---	-----------------------------

Przedmiot kontroli	Wzorce kontroli
Przepisy regulujące w sposób szczególny (odmienny od ogólnych reguł prawa spadkowego) dziedziczenie gospodarstw rolnych w różnych okresach obowiązywania kodeksu cywilnego z 1964 r. [Kodeks cywilny: art. 1058, art. 1059, art. 1060, art. 1062, art. 1063, art. 1064, art. 1066, art. 1079, art. 1081, art. 1082, art. 1086, art. 1087 (w brzmieniu nadanym w 1971 r., 1982 r. i 1990 r.); Rozporządzenie Rady Ministrów z 12 grudnia 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych]	Ochrona własności i dziedziczenia Zasada proporcjonalności Zasada równości [Konstytucja: art. 21 ust. 1, art. 31 ust. 3, art. 32 ust. 1 i 2, art. 37, art. 64; Protokół nr 1 do Konwencji (europejskiej) o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności: art. 1]

Od 1963 r. obowiązywały przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, które zawierały istotne modyfikacje ogólnych reguł prawa spadkowego. Od wejścia w życie kodeksu cywilnego z 1964 r. te szczególne przepisy są zawarte w tytule X (art. 1058 i następne) księgi czwartej kodeksu. Były one nowelizowane (częściowo liberalizowane) w latach 1971, 1982 i 1990. Szczególne reguły prawa spadkowego miały służyć ograniczeniu podziałów prywatnych (chłopskich) gospodarstw rolnych oraz obciążeń tych gospodarstw splatami spadkowymi na rzecz spadkobierców zatrudnionych poza rolnictwem. Do 1982 r. można było dostrzec w tle omawianych unormowań także zamysł polityczny ograniczania udziału własności prywatnej w polskim rolnictwie.

W kwestii powołania do spadku (sukcesji uniwersalnej) unormowanie dziedziczenia gospodarstw rolnych było oparte na koncepcji selekcji spadkobierców powoływanych do dziedziczenia gospodarstwa; mogli je dziedziczyć tylko ci spadkobiercy, którzy spełniali szczególne warunki. Warunki te były związane bądź z pracą spadkobiercy na roli lub z posiadaniem przezeń wykształcenia rolniczego, bądź też – z racji socjalnych – z małoletniością lub pobieraniem nauki przez spadkobiercę albo z jego trwałą niezdolnością do pracy. Doprecyzowanie pojęć zawartych w kodeksie ustawodawca powierzył Radzie Ministrów, zobowiązanej do wydania odpowiedniego rozporządzenia. Spadkobiercy niespełniający szczególnych warunków dziedziczenia gospodarstwa rolnego w zasadzie nie mieli żadnych praw do tego gospodarstwa, w tym prawa do rekompensaty od spadkobierców dziedziczących gospodarstwo.

Do chwili wejścia w życie noweli z 1990 r. zasada szczególnej selekcji spadkobierców powoływanych do dziedziczenia gospodarstwa rolnego dotyczyła zarówno dziedziczenia ustawowego, jak i

dziedziczenia testamentowego. Dopiero wspomniana nowela zniósła ograniczenia w dziedziczeniu testamentowym.

Przed wejściem w życie noweli z 1982 r. gospodarstwo rolne dziedziczył z ustawy Skarb Państwa również w sytuacji, gdy żyjący spadkobiercy z kręgu rodziny spadkodawcy nie spełniali żadnego ze szczególnych warunków dziedziczenia gospodarstwa rolnego albo gdy wszyscy oni byli trwale niezdolni do pracy (art. 1063 kodeksu). Nowela z 1982 r. zastąpiła to unormowanie zasadą, że w takich sytuacjach następuje dziedziczenie gospodarstwa rolnego na zasadach ogólnych (bez selekcji spadkobierców).

Po roku 1989, gdy wzmocnieniu uległy konstytucyjne gwarancje prywatnej własności i dziedziczenia, nasiliły się głosy kwestionujące zgodność z Konstytucją zasady selekcji spadkobierców powoływanych do dziedziczenia gospodarstwa rolnego na podstawie sztywnych kryteriów ustawowych, które musiały być spełnione w momencie otwarcia spadku. Kwestionowano również to, że wiele pojęć decydujących o prawie do dziedziczenia majątku rolnego (takich jak „kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego”, „pobieranie nauki zawodu lub uczęszczanie do szkół” czy „trwała niezdolność do pracy”) nie było zdefiniowanych wprost w ustawie, lecz w rozporządzeniu Rady Ministrów.

Trybunał Konstytucyjny miał okazję ocenić konstytucyjność szczególnych zasad prawa spadkowego dotyczących gospodarstw rolnych dopiero w niniejszej sprawie, w 2001 r. – na skutek wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich i pytań prawnych sądów. Sentencja omawianego wyroku (streszczona niżej w sposób uproszczony) jest w wersji oficjalnej szczególnie skomplikowana z dwóch powodów.

Po pierwsze, inicjatorzy postępowania przed Trybunałem kwestionowali szereg przepisów, które ulegały zmianom; ich zarzuty dotyczyły wersji obowiązujących w różnych okresach. W odniesieniu do poszczególnych wersji wskazywali oni zróżnicowane wzorce kontroli. W sumie jako wzorce kontroli wskazano przepisy Konstytucji z 1997 r.: art. 21 ust. 1 (zasada ochrony własności i dziedziczenia), art. 64 ust. 1 (prawo każdego do własności i dziedziczenia), art. 64 ust. 2 (równa dla wszystkich ochrona tego prawa), art. 64 ust. 3 (zakaz pozaustawowego ograniczania własności i naruszenia jej istoty) i art. 31 ust. 3 (zasada proporcjonalności), a ponadto art. 1 Protokołu nr 1 do europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Po drugie, Trybunał Konstytucyjny dostrzegł, że orzeczenie prezeń o niekonstytucyjności skarżonych przepisów z mocą wsteczną (sięgającą okresów sprzed wejścia w życie omawianego wyroku) musiałoby oznaczać pozbawienie bądź uszczuplenie praw już nabytych przez spadkobierców uprzywilejowanych na mocy zakwestionowanych przepisów, co samo w sobie byłoby niezgodne z Konstytucją. Dlatego Trybunał musiał – w sposób precedensowy – dokonać swego „podziału” konstytucyjnej oceny wadliwych przepisów w zależności od okresu, do którego miałyby zastosowanie dany przepis. W odniesieniu do spadków otwartych przed dniem wejścia w życie (ogłoszenia w Dzienniku Ustaw) niniejszego wyroku Trybunał zdecydował się uznać wadliwe przepisy za zgodne z

Konstytucją ze względu na ochronę praw nabytych na ich podstawie. Inaczej rzecz ma się z oceną wadliwych przepisów w zakresie, w jakim miałyby one zastosowanie w przyszłości.

Wyjątkowo Trybunał nie odstąpił od nadania mocy wstecznej orzeczeniu o niekonstytucyjności przepisu w punkcie 5 lit. a) sentencji wyroku, to jest w kwestii dziedziczenia – w okresie przed wejściem w życie noweli z 1982 r. – gospodarstwa rolnego przez Skarb Państwa wbrew interesom wszystkich żyjących spadkobierców z kręgu rodziny spadkodawcy. Było to możliwe dlatego, że w tym punkcie moc wsteczna wyroku nie koliduje z interesami osób prywatnych.

Omawiany wyrok jest w istocie równoznaczny z reformą rolnego prawa spadkowego, znoszącą selekcję spadkobierców powoływanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Wyrok nie narusza natomiast przepisów regulujących w sposób szczególny zapisy spadkowe, dział spadku w części dotyczącej gospodarstwa rolnego oraz ustalenie zachowku z gospodarstwa rolnego, których celem jest ograniczenie podziałów gospodarstw rolnych i obciążania ich spłatami.

ROZSTRZYGNIECIE

1. Art. 1058 kodeksu cywilnego (klauzula, że do dziedziczenia gospodarstw rolnych stosuje się ogólne reguły prawa spadkowego ze zmianami wynikającymi z przepisów szczególnych tytułu X księgi czwartej kodeksu) nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli.

2. Art. 1059 kodeksu cywilnego (szczególne warunki, jakie muszą spełniać spadkobiercy ustawowi, aby być powołani z ustawy do dziedziczenia gospodarstw rolnych): w brzmieniu nadanym przez nowelę z 1971 r. i w brzmieniu nadanym przez nowelę z 28 lipca 1990 r.

– nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

3. Art. 1060 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez nowelę z 28 lipca 1990 r. (dziedziczenie ustawowe gospodarstwa rolnego przez wnuki spadkodawcy spełniające szczególne warunki dziedziczenia gospodarstwa rolnego, gdy ich ojciec lub matka nie mogą dziedziczyć gospodarstwa rolnego z powodu niespełnienia tych warunków)

– nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

4. Art. 1062 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez nowelę z 28 lipca 1990 r. (dziedziczenie ustawowe gospodarstwa rolnego przez rodzeństwo spadkodawcy spełniające szczególne warunki do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, gdy zstępni spadkodawcy nie mogą dziedziczyć z powodu niespełnienia tych warunków)

– nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

5. Art. 1063 kodeksu cywilnego:

a) w brzmieniu ogłoszonym 18 maja 1964 r., a następnie zmienionym przez nowelę 26 października 1971 r., obowiązującym do czasu wejścia w życie noweli z 26 marca 1982 r. (dziedziczenie gospodarstwa rolnego przez Skarb Państwa, gdy spadkobiercy ustawowi z kręgu rodziny spadkodawcy nie spełniają szczególnych warunków dziedziczenia gospodarstwa rolnego albo gdy warunki te spełniają, ale wszyscy są niezdolni do pracy) jest niezgodny z art. 21 ust. 1 i 2 oraz z art. 64 ust. 1 i 3 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji;

b) w brzmieniu nadanym przez nowelę z 26 marca 1982 r. (dziedziczenie gospodarstwa rolnego na zasadach ogólnych prawa spadkowego, gdy żaden ze spadkobierców ustawowych nie spełnia szczególnych warunków do dziedziczenia gospodarstwa rolnego albo wszyscy oni są trwale niezdolni do pracy) nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli.

6. Art. 1064 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez nowelę z 28 lipca 1990 r. (upoważnienie Rady Ministrów do sprecyzowania w rozporządzeniu niektórych ustawowych warunków ustawowego dziedziczenia gospodarstwa rolnego)

– nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

7. Art. 1066 kodeksu cywilnego (dwuczęściowa struktura sądowego stwierdzenia nabycia spadku, gdy do spadku należy gospodarstwo rolne: najpierw wskazanie spadkobierców dziedziczących spadek na zasadach ogólnych i ich udziałów spadkowych, następnie wskazanie spadkobierców dziedziczących gospodarstwo rolne i ich udziałów w tym gospodarstwie) nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli.

8. Art. 1079 kodeksu cywilnego (zasada, że w ramach działu spadku udziały spadkobierców w gospodarstwie rolnym zalicza się na poczet ich udziałów w całości spadku) nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli.

9. Art. 1081 kodeksu cywilnego (szczególne zasady odpowiedzialności za długi spadkowe związane z gospodarstwem rolnym) nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli.

10. Art. 1082 kodeksu cywilnego (uwzględnianie szczególnych zasad dziedziczenia gospodarstwa rolnego przy ustalaniu zachowku) nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli.

11. Art. 1086 kodeksu cywilnego (klauzula odpowiedniego stosowania szczególnych zasad dziedziczenia gospodarstwa rolnego do dziedziczenia wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej) nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli.

12. Art. 1087 kodeksu cywilnego (szczególne warunki dziedziczenia wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej)

– nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

13. Rozporządzenie Rady Ministrów z 12 grudnia 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych

– nie narusza przepisów stanowiących wzorzec kontroli w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia niniejszego wyroku w Dzienniku Ustaw,

– jest niezgodne z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia.

GŁÓWNE TEZY UZASADNIENIA

1. Przepisy, które zgodnie ze swą treścią wywołały przewidziany w nich skutek prawny, mogą być oceniane z punktu widzenia zgodności z obecnie obowiązującą Konstytucją RP, mimo że nie obowiązywała ona w dacie nastąpienia owego skutku, jeżeli w okresie obowiązywania nowej Konstytucji mogą być stosowane przez powołane do tego organy, a w szczególności stanowić podstawę prawną orzeczeń sądowych.
2. Utrata mocy obowiązującej przepisu jako przesłanka umorzenia postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym (art. 39 ust. 1 pkt 3 ustawy o TK) następuje dopiero wówczas, gdy przepis ten nie może być stosowany do jakiegokolwiek sytuacji faktycznej. Badając, czy uchylony przepis może być nadal stosowany, należy kierować się treścią normy międzyczasowej (intertemporalnej).
3. Przepis art. 64 ust. 1 Konstytucji, odczytywany w kontekście art. 64 ust. 2 i art. 21 ust. 1, stanowi podstawę publicznego prawa podmiotowego, którego treścią jest gwarantowana konstytucyjnie wolność nabywania mienia, jego zachowania oraz dysponowania nim. Dysponowanie mieniem obejmuje w szczególności zbywanie go (w całości lub w części) w drodze dokonywania przez uprawnionego czynności *inter vivos* i *mortis causa*.
4. Omawiane konstytucyjne prawo podmiotowe należy do tych, których realizacja zakłada obowiązywanie regulacji ustawowej dotyczącej nie tylko jego ewentualnych ograniczeń (por. art. 31 ust. 3 i art. 64 ust. 3 Konstytucji), ale także – a nawet przede wszystkim – jego treści.
5. Z art. 20, art. 21 oraz art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji wynika, że prawo dziedziczenia stanowi przede wszystkim gwarancję dla pozostawania własności w rękach prywatnych. Prawo własności przysługujące osobie fizycznej nie może wygasać w chwili jej śmierci, lecz powinno trwać nadal, co zakłada jego przejście na inną osobę lub osoby. Prawo dziedziczenia czyni własność prywatną instytucją trwałą, nieograniczoną czasowo. Inne natomiast prawa majątkowe mogą, ale nie muszą być ukształtowane jako prawa dziedziczne.
6. Konstytucyjne pojęcie dziedziczenia (art. 21 i 64) powinno być rozumiane w znaczeniu szerszym od przyjętego w przepisach prawa spadkowego. W szczególności Konstytucja nie zawiera nakazu przyjęcia w przepisach ustawowych konstrukcji spadku, rozumianego jako ogół praw i obowiązków majątkowych stanowiących przedmiot dziedziczenia, ani nie determinuje mechanizmu wstąpienia następców prawnych zmarłej osoby fizycznej w prawa i obowiązki, które przysługiwały jej do chwili śmierci.
7. Z art. 64 ust. 1 Konstytucji wynika adresowany do ustawodawcy zakaz pozbawiania jakiegось kategorii osób zdolności dziedziczenia, czyli możliwości nabycia własności i innych praw majątkowych po śmierci osoby, której przysługiwały one za życia. Przepis ten gwa-

rantuje tylko prawo dziedziczenia pojmowane abstrakcyjnie: zapewnia on każdemu możliwość stania się następcą prawnym osoby zmarłej, ale nie gwarantuje nikomu uzyskania praw majątkowych w drodze dziedziczenia po określonym spadkodawcy.

8. Związek łączący kategorie własności i dziedziczenia (w świetle art. 21 ust. 1 oraz art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji) uzasadnia obowiązywanie nakazu uwzględniania przez ustawodawcę woli właściciela jako podstawowego czynnika rozstrzygającego o tym, komu mają w razie jego śmierci przyspaść przedmioty tworzące jego majątek.
9. Ponieważ nie wszystkie osoby fizyczne są w stanie rozrządzić swym majątkiem na wypadek śmierci i nie wszystkie to czynią, ustawodawca powinien wprowadzić regulację subsydiarną w stosunku do dziedziczenia opartego na woli spadkodawcy, pozwalającą jednoznacznie ustalić w konkretnym przypadku krąg spadkobierców. Konstytucja, choć wyznacza ustawodawcy pewne dyrektywy co do regulacji dziedziczenia ustawowego, nie formułuje (ani w art. 21 i 64, ani w art. 18 i 71) ścisłych i jednoznacznych norm pozwalających na określenie kręgu, kolejności powołania do spadku i wysokości udziałów spadkobierców ustawowych. Ustawodawca powinien przy tym respektować wartości konstytucyjne oraz założenie dostosowania porządku dziedziczenia do przypuszczalnej woli spadkodawcy.
10. Ze względu na funkcję porządkową instytucji dziedziczenia przejście własności osoby zmarłej na rzecz Skarbu Państwa lub innego podmiotu publicznego nie jest kategorycznie wykluczone, jednak może wchodzić w grę dopiero wówczas, gdy nie jest możliwe ustalenie osób fizycznych, których następstwo prawne po zmarłym byłoby bardziej uzasadnione ze względu na bliskość stosunku łączącego je ze spadkodawcą.
11. Ponieważ w przypadku dziedziczenia ustawowego sam ustawodawca kształtuje, w pewnym sensie w zastępstwie spadkodawcy, krąg osób nabywających majątek spadkowy, może on realizować przy tej okazji również inne – obok „odkrycia” woli osoby zmarłej – konstytucyjnie uzasadnione cele. Zakres swobody ustawodawcy dopuszcza wówczas także idącą dalej niż w przypadku dziedziczenia opartego na woli spadkodawcy ingerencję co do reżimu prawnego poszczególnych składników majątku osoby zmarłej.
12. Ewentualne modyfikacje ogólnych zasad prawa spadkowego dotyczące gospodarstw rolnych nie mogą być dowolne, lecz powinny służyć praktycznej realizacji zasady wyrażonej w art. 23 Konstytucji, zgodnie z którą gospodarstwo rodzinne jest podstawą ustroju rolnego państwa. Gospodarstwo rodzinne nie jest przy tym celem samym w sobie, lecz powinno stanowić efektywną formę gospodarowania.
13. Ze zdania drugiego art. 23 Konstytucji wynika zakaz eliminacji instytucji dziedziczenia w regulacji własności gospodarstw rolnych, jak również wprowadzenia do niej takich rozwiązań, które wykluczałyby swobodę testowania lub równą ochronę praw wszystkich spadkobierców.
14. W przypadku dziedziczenia przedsiębiorstw (których szczególnym rodzajem są gospodarstwa rolne) interes publiczny, o którym mowa w art. 22 Konstytucji, może przemawiać za tym, aby w pewnych sytuacjach pozostawały one w niepodzielnym władaniu jednej tylko osoby.
15. Wynikająca z art. 64 ust. 2 Konstytucji zasada równej ochrony prawa dziedziczenia polega nie tylko na zapewnieniu osobom uprawnionym tych samych prawnych środków ochrony w sytuacji powołania do dziedziczenia kilku osób, lecz także na tym, iż osoby te mają prawo do uzyskania na analogicznych warunkach przysporzenia majątkowego odpowiedniego do ich udziału w spadku i wartości majątku spadkowego.

16. Powyższa zasada nie oznacza równości praw spadkobierców i nie ma charakteru absolutnego. Zróżnicowanie może wynikać w szczególności z woli spadkodawcy, a także z faktycznej lub prawnej niemożności zapewnienia im takich samych praw do wszystkich przedmiotów wchodzących w skład spadku. Nie jest też wykluczone ograniczenie wysokości spłat należnych od spadkobiercy uzyskującego gospodarstwo rolne w wyniku działu spadku ani rozłożenie w czasie ich płatności, jeżeli uzasadnione jest to potrzebą ochrony rodzinnego charakteru danego gospodarstwa lub zapewnienia prawidłowego i racjonalnego gospodarowania.
17. Samo powołanie przez ustawę do dziedziczenia gospodarstwa rolnego innych osób niż co do reszty majątku spadkowego nie musi być uznane za naruszenie art. 64 ust. 1 i art. 21 ust. 1 Konstytucji. Jednakże regulacja przyjęta w art. 1059 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym przez ustawę nowelizującą z 28 lipca 1990 r., w powiązaniu z art. 1060 i 1062 k.c., i analogicznie także w art. 1087 k.c. (dotyczącym wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych) nie spełnia wymagań wynikających z art. 64 ust. 2 Konstytucji.
18. Argumenty, które przemawiają za niekonstytucyjnością wyżej wymienionych przepisów kodeksu cywilnego w brzmieniu obowiązującym w dacie wydania wyroku, w jeszcze większym stopniu odnoszą się do reguł dziedziczenia gospodarstw rolnych obowiązujących w okresie od wejścia w życie ustawy z 26 października 1971 r. zmieniającej kodeks cywilny do wejścia w życie ustawy nowelizującej z 26 marca 1982 r. Decydujące znaczenie ma to, że zawężenie kręgu spadkobierców ustawowych dziedziczących gospodarstwo rolne powodowało rozszerzenie zakresu sytuacji, w których gospodarstwo rolne dziedziczy z mocy ustawy Skarb Państwa (art. 1063 k.c. w brzmieniu wówczas obowiązującym).
19. Zasada nienadawania prawu mocy wstecznej, chociaż nie ma charakteru bezwzględnego, należy do fundamentalnych elementów koncepcji państwa prawnego, przyjętej w art. 2 Konstytucji. Wynikający z niej zakaz jest adresowany nie tylko do organów sprawujących władzę ustawodawczą, lecz także do Trybunału Konstytucyjnego, który ma kompetencję do pozbawienia całości lub części aktu normatywnego mocy obowiązującej, a tym samym do spowodowania zmiany stanu prawnego.
20. Orzekając w kwestii zgodności z Konstytucją przepisów, które zostały zakwestionowane w niniejszej sprawie, Trybunał Konstytucyjny musi brać pod uwagę, że poddanie spadków otwartych przed ogłoszeniem wyroku w Dzienniku Ustaw stanowi prawnemu zmienionemu w wyniku tego wyroku nieuchronnie prowadziłyby do kolizji z zasadami konstytucyjnymi, w szczególności chroniącymi bezpieczeństwo prawne i zaufanie do prawa. Dlatego Trybunał uznał za uzasadnione zminimalizowanie oddziaływania wydanego w niniejszej sprawie wyroku na ukształtowane już stosunki prawne, przyjmując jako kryterium rozgraniczające chwilę otwarcia spadku.
21. Powyższe ograniczenie zakresu czasowego stwierdzonej niezgodności z Konstytucją nie odnosi się do art. 1063 kodeksu cywilnego w brzmieniu pierwotnym, a następnie uzupełnionym przez ustawę nowelizującą z 26 października 1971 r. (obowiązującym do 6 kwietnia 1982 r.), zgodnie z którym w określonych sytuacjach gospodarstwo rolne (lub wkład gruntowy) stanowiące własność osoby fizycznej przypadało Skarbowi Państwa, mimo że nie był on powołany z ustawy do dziedziczenia całości spadku. Celem tego przepisu było bowiem przejmowanie nieruchomości rolnych przez państwo (swego rodzaju wywłaszczenie), co narusza istotę prawa dziedziczenia (por. tezę 5).

22. Z art. 31 ust. 3 Konstytucji wynika, że ukształtowanie prawa podmiotowego mającego wymiar konstytucyjny powinno być dokonane bezpośrednio w ustawie; nie jest dopuszczalne przekazanie do rozporządzenia zasadniczych elementów takiej regulacji.
23. Przepis art. 1064 kodeksu cywilnego w brzmieniu nadanym ustawą nowelizującą z 28 lipca 1990 r. narusza konstytucyjnie określoną relację ustawa – akt podustawowy w sferze wolności i praw człowieka i obywatela (art. 31 ust. 3 Konstytucji), skoro w istocie regulacja przewidziana w rozporządzeniu ma znaczenie decydujące, bez niej bowiem korzystanie z konstytucyjnie poręczonego prawa dziedziczenia nie jest w ogóle możliwe.
24. Pozbawienie mocy obowiązującej przepisu upoważniającego z powodu jego niezgodności z konstytucją nieuchronnie pociąga za sobą utratę mocy obowiązującej wydanych na jego podstawie przepisów wykonawczych.
25. Naruszenia zasady powszechności w korzystaniu z wolności i praw zapewnionych w Konstytucji, wyrażonej w art. 37 (w związku z art. 32 i art. 64 ust. 2), w zakresie unormowania dziedziczenia gospodarstw rolnych można dopatrywać się jedynie w art. XXIII przepisów wprowadzających kodeks cywilny. Wobec jednak związania Trybunału Konstytucyjnego granicami pytania prawnego (art. 66 ustawy o TK) kwestia ta musi pozostać poza zakresem rozpoznania.
26. Instytucja zachowku pozostaje w związku z nakazem ochrony małżeństwa, rodzicielstwa i rodziny (art. 18 i 71 Konstytucji). W odróżnieniu jednak od prawa dziedziczenia Konstytucja nie ustanawia gwarancji dla samej instytucji zachowku, w szczególności nie nakazuje jej wprowadzenia, a tym bardziej nie determinuje ani jej kształtu, ani kręgu osób uprawnionych. Konstytucja nie rozstrzyga również, czy prawo do zachowku powinno dotyczyć całego majątku należącego do spadkodawcy, czy też tylko niektórych składników tego majątku.
27. Treść art. 1 protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności przewiduje ochronę prawa każdego do niezakłóconego korzystania ze swego mienia; przepis ten ma zastosowanie tylko do własności przysługującej w danej chwili określonej osobie, nie gwarantuje natomiast prawa do nabywania mienia zarówno w drodze dziedziczenia, jak i w inny sposób. Ochroną ustanowioną przez wspomniany art. 1 objęta jest swoboda rozrządzania własnym majątkiem na wypadek śmierci, nikt natomiast nie może powoływać się na ten przepis jako podstawę roszczeń do nabycia majątku osoby zmarłej.
28. Bezpośredniość stosowania Konstytucji (art. 8 ust. 2) nie oznacza kompetencji do kontroli konstytucyjności obowiązującego ustawodawstwa przez sądy i inne organy powołane do stosowania prawa. Przepis art. 188 Konstytucji zastrzega do wyłącznej kompetencji Trybunału Konstytucyjnego orzekanie w wymienionych w nim sprawach.
29. Przepis art. 178 ust. 1 Konstytucji, przewidujący podległość sędziów Konstytucji i ustawom, dopełnia regulację przewidzianą w art. 193 Konstytucji; wynika z nich powinność skorzystania z przyznanej w art. 193 możliwości w każdym przypadku, gdy sąd orzekający dojdzie do przekonania, że norma stanowiąca podstawę orzekania jest sprzeczna z Konstytucją. Domniemanie zgodności ustawy z Konstytucją może być obalone jedynie wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego, a wiążące sędziego ustawą obowiązuje dopóty, dopóki ustawie tej przysługuje moc obowiązująca.
30. Eliminacja z porządku prawnego określonych przepisów uznanych przez Trybunał Konstytucyjny za niezgodne z Konstytucją może powodować, że również obowiązywanie niektórych uregulowań przewidzianych w innych przepisach zostanie pozbawione uzasad-

nienia. Jednak ustalenie, że dany przepis staje się zbędny w wyniku orzeczenia Trybunału, nie oznacza, że tym samym jest on niezgodny z Konstytucją.

Przepisy Konstytucji i ustawy o TK

Konstytucja

Art. 2. Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej.

Art. 8. [...] 2. Przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej.

Art. 18. Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 20. Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 21. 1. Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia.

2. Wywłaszczenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem.

Art. 22. Ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny.

Art. 23. Podstawą ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne. Zasada ta nie narusza postanowień art. 21 i art. 22.

Art. 31. [...] 3. Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.

Art. 32. 1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.

2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny.

Art. 37. 1. Kto znajduje się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej, korzysta z wolności i praw zapewnionych w Konstytucji.

2. Wyjątki od tej zasady, odnoszące się do cudzoziemców, określa ustawa.

Art. 64. 1. Każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia.

2. Własność, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej.

3. Własność może być ograniczona tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza ona istoty prawa własności.

Art. 71. 1. Państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych.

2. Matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych, której zakres określa ustawa.

Art. 178. 1. Sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom.

Art. 188. Trybunał Konstytucyjny orzeka w sprawach:

- 1) zgodności ustaw i umów międzynarodowych z Konstytucją,
- 2) zgodności ustaw z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymagała uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie,
- 3) zgodności przepisów prawa, wydawanych przez centralne organy państwowe, z Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami,
- 4) zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych,
- 5) skargi konstytucyjnej, o której mowa w art. 79 ust. 1.

Art. 193. Każdy sąd może przedstawić Trybunałowi Konstytucyjnemu pytanie prawne co do zgodności aktu normatywnego z Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi lub ustawą, jeżeli od odpowiedzi na pytanie prawne zależy rozstrzygnięcie sprawy toczącej się przed sądem.

Ustawa o TK

Art. 39. 1. Trybunał umarza na posiedzeniu niejawnym postępowanie: [...] 3) jeżeli akt normatywny w zakwestionowanym zakresie utracił moc obowiązującą przed wydaniem orzeczenia przez Trybunał.

Art. 66. Trybunał orzekając jest związany granicami wniosku, pytania prawnego lub skargi.